

Orta Çağ Türk Devletlerinde ve Atabekliklerinde Çöğen (Çevgan) Oyunu ile ed-Devletü'l-Etrâk Siyasi-Askerî Yapısı

Hazırlayan: İsmail Karaçam

Emekli Gazeteci, Eğitimci, Bağımsız Tarih Araştırmacısı

Abstract

This study examines the çöğen (çevgan/polo) game as practiced within the courtly and military culture of medieval Turkic states and atabegliks, situating it as a systematic instrument of cavalry training and princely legitimacy. Drawing on first-hand primary accounts — Bahâ' al-Dîn Ibn Shaddâd's al-Nawâdir al-Sultâniyya and Usâma ibn Munqidh's Kitâb al-I'tibâr — the paper documents a fatal polo accident involving Najm al-Dîn Ayyûb, father of Saladin, and situates it within the broader institutionalization of the game as a component of military discipline. The study further engages with the historiographical designation al-Dawla al-Atrâk (the State of the Turks), as attested by Ibn Khaldûn and Ibn al-'Attâr and analyzed in İsmail Yakıt's philological study, and considers the linguistic and onomastic evidence for the Turkic character of the ruling and military elite.

Özet

Bu çalışma, Orta Çağ Türk devletleri ve atabeklikleri saray ve askerî kültüründe çöğen (çevgan/polo) oyununu, süvari eğitiminin sistematik bir aracı ve hükümdarlık meşruiyetinin sahaya yansıyan bir tezahürü olarak ele almaktadır. Bahâeddin İbn Şeddâd'ın En-Nevâdirü's-Sultâniyye adlı eseri ile Üsame bin Munkız'ın Kitâbu'l-I'tibâr'ı gibi birinci elden tanıklıklara dayanarak, Selahaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'un çöğen kazası sonucu vefatı belgelenmekte ve bu vaka, oyunun askerî disiplinin bir parçası olarak kurumsallaşması bağlamına yerleştirilmektedir. Çalışma ayrıca, İbn Haldûn ve İbnü'l-Attâr'ın kayıtlarına ve İsmail Yakıt'ın filolojik incelemesine dayanarak, Eyyûbî-Memlûk siyasi-askerî düzeni için kullanılan ed-Devletü'l-Etrâk (Türklerin Devleti) adlandırmasını ve yönetici/askerî elitin Türk karakterine dair dilsel-onomastik kanıtları incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çöğen, Çevgan, Selçuklu, Eyyûbîler, ed-Devletü'l-Etrâk, Necmeddin Eyyûb, Bahâeddin İbn Şeddâd, Üsame bin Munkız, İbn Vâsıl, Ebû Şâme, İsmail Yakıt, askerî tarih, Türk atabeklikleri

Giriş: Bozkır Süvari Geleneğinden Kurumsal Askerî Eğitime

Türk siyasi-askerî geleneğinde at üzerinde disiplinli manevra kabiliyeti, hakanlık ve beylik otoritesinin en temel dayanaklarından biri olagelmıştır. Göktürk dönemi yazıtları ve kronikleri, süvari birliklerinin sevk ve idaresini, uzun mesafeli seferleri ve at sırtında icra edilen askerî disiplini konu edinir; bu genel bozkır süvari kültürü, sonraki yüzyıllarda Selçuklu ve ardılı Türk devletleri eliyle çok daha kurumsallaşmış, teşrifata bağlanmış bir eğitim pratiğine evrilmiştir^{5,6}. Bu çalışmanın odağındaki çöğen (çevgan) oyunu, işte bu kurumsallaşmanın en somut ve birinci elden belgelenmiş örneklerinden birini teşkil etmektedir. Selçuklu, Zengî ve sonrasındaki Türk devletleri ile atabekliklerin saray teşrifatında seçkinlerin ve süvari birliklerinin vazgeçilmez aktiviteleri arasında yer alan bu spor, süvarilerin arazideki manevra kabiliyetini, reflekslerini, göz-el koordinasyonunu ve çevikliğini canlı tutan kritik bir askerî

simülasyon sahası işlevi görmüş; barındırdığı yüksek rekabet, hız ve sert fiziksel mücadele unsurları nedeniyle zaman zaman trajik kazalara da sahne olmuştur¹.

Hânedan Mensuplarının Teveccühü ve Trajik Bir Vaka: Necmeddin Eyyûb'un Vefatı

Çöğen sahaları, siyasi ve askerî elitlerin fiziksel maharetlerini sergilediği, cesaretlerini ve binicilik üstünlüklerini kanıtladığı meydanlar olmakla birlikte; oyunun fırtınalı hızı ve sert çarpışmaları nedeniyle yüksek rütbeli devlet adamlarının dahi kazalara kurban gitmesine yol açmıştır. Sultan Selahaddin Eyyûb'un en yakın sırdaşı, kadısı ve mesai arkadaşı olan Bahâeddin İbn Şeddâd (Öl. 1234), sultanın yanında bulunmuş ve babası Necmeddin Eyyûb'un çöğen oynadığı esnada attan düşerek geçirdiği ağır yaralanma neticesinde 1173 yılında vefat etmesini birinci elden En-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye adlı eserinde kaydetmiştir¹. İbn Şeddâd eserinde ailenin kökenine dair ideolojik kurgulara yer vermezken, çöğen oyununun hânedan mensupları arasındaki yerini ve bu trajik askerî kazayı bizzat belgelemiştir.

ed-Devletü'l-Etrâk Gerçeği ve Kroniklerin Dili

Selahaddin'in ve kurduğu siyasi teşekkülün etnik kökeni üzerine yürütülen tartışmalar, modern dönemde bazı çevreler ve denetimsiz mecralar tarafından manipülasyon aracı haline getirilmiştir. Ancak Prof. Dr. İsmail Yakıt'ın Belleten'de yayımlanan araştırmasının ortaya koyduğu üzere, dönemin birincil kaynak müellifleri konuyu açıkça belgelemiştir: İbn Haldûn, Mukaddime'sinde Eyyûbîler ve ardından kurulan Memlûkler devleti için doğrudan "Türk Devleti" tabirini kullanmaktadır^{3,4}. Aynı şekilde İbnü'l-Attâr da, Fâtımîler'in ardından Mısır'daki saltanatın Türklerin eline geçtiğini kaydetmiştir^{3,4}. Yakıt'ın da vurguladığı gibi, kurucu unsuru Türk olmayan bir devlet için tarihçilerin böyle bir adlandırmaya başvurması beklenemezdi. Nitekim bu tabir yalnızca Eyyûbîler için değil, kendilerinden sonra kurulan Memlûkler için de kullanılagelmiştir — devletin adlandırılması, doğrudan onu kuran askerî-idari zümreyle ilişkilidir. Nitekim İbn Vâsıl'ın Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb adlı temel kaynağına dayanan modern araştırmalar da, Eyyûbîlerdeki taht geçiş yöntemlerinin Türk devlet geleneğinin karakteristik özelliklerini taşıdığını ortaya koymaktadır⁷.

Çöğenin Siyasi Sembolizmi

Çöğen sahası, salt bir askerî talim alanı olmanın ötesinde, hükümdarın ve atabegin fiziksel kudretinin ve binicilik üstünlüğünün seyirci huzurunda teyit edildiği bir performans mekânı işlevi de görmüştür. Sarayın ileri gelenleri ve süvari birlikleri önünde icra edilen bu gösteri, iktidarın yalnızca söylemsel değil, bedensel ve sahaya dökülmüş bir meşruiyet biçimini de temsil etmiştir. Necmeddin Eyyûb örneğinde görüldüğü gibi¹, hânedan mensuplarının bizzat bu sahada yer alması, aradaki riske rağmen, seçkin sınıfın süvari kimliğinden vazgeçemediğinin bir göstergesidir.

Askerî Yapı, Kültürel Atmosfer ve Dil

Yüzyılda bu çevrelerle birlikte hareket etmiş, Haçlı mücadelesine ve saray hayatına bizzat tanıklık etmiş bir muharip, şair ve tarihçi olan Üsame bin Munkız (Öl. 1188), hatıratı Kitâbu'l-İ'tibâr'da saraydaki ve ordu içindeki komutanlar ile atabeglerin bizzat Türkçe konuştuğunu ve iletişimin bu dille yürütüldüğünü birinci göz tanığı olarak aktarmıştır². Prof. Dr. İsmail Yakıt'ın araştırmalarında da vurgulandığı üzere⁴, bölgede kurulan idarenin askerî omurgası tümüyle Oğuz/Türkmen süvarilerinden oluşmaktaydı. Hânedan mensuplarının isim tercihlerinde (Turanşah, Tuğtekin, Börü vb.) ve unvanlarında ("Hatun" gibi eklerde) Türkî köklerin kullanılması, bu yapının Doğu İslam dünyasındaki Türk askerî egemenlik geleneğinin bir devamı olduğunun en somut kanıtıdır. Dönemin Eyyûbî tarih yazımının genel bağlamı, Ebû Şâme el-Makdisî'nin Kitâbü'r-Ravzateyn'i gibi geniş kapsamlı derleme eserlerde de bu askerî-idari çerçeveye örtüşmektedir⁸.

Sonuç

Çöğen oyunu, Orta Çağ Türk devletlerinde salt bir eğlence unsuru olmanın ötesinde, süvari kültürünün, askerî disiplinin ve siyasi meşruiyetin sahaya yansıyan bir tezahürüdür. Necmeddin Eyyûb'un vefatı gibi trajik vakalar bu sahanın ne denli ciddiye alındığını; ed-Devletü'l-Etrâk adlandırması ise dönemin birincil kaynak müelliflerinin Eyyûbî-Memlûk siyasi-askerî yapısını nasıl gördüğünü doğrudan ortaya koymaktadır. Bahâeddin İbn Şeddâd¹ ve Üsame bin Munkız² gibi birinci elden tanıkların aktarımları, bu yapının askerî omurgasının ve saray dilinin Türk karakterine dair tartışmasız bir tablo sunmaktadır.

Dipnotlar / Kaynakça

1. Bahâeddin İbn Şeddâd, En-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-Mehâsinü'l-Yûsufiyye (Necmeddin Eyyûb'un çöğen kazası ve vefatı, hânedan mensuplarının askerî faaliyetleri).
2. Üsame bin Munkız, Kitâbu'l-İ'tibâr (Tercüme: Yusuf Ziya Cömert) (Sarayda ve orduda Türkçe iletişim, komutanlar arasındaki diyaloglar).
3. İbn Haldûn, Mukaddime (Çev. Zakir Kadiri Ugan) & İbnü'l-Attâr (Mısır ve Suriye'deki siyasi yapının ed-Devletü'l-Etrâk olarak nitelendirilmesi).
4. Yakıt, İsmail, "Selahaddin Eyyubî'nin Nesebi", Belleten, C. 83, S. 297 (Ağustos 2019) (İbn Haldûn'un "Türk Devleti" tabiri ve İbnü'l-Attâr atfının aktarıldığı, çöğen oyununun tanımlandığı, etnik köken tartışmalarına dair metodolojik tahliller).
5. Şeşen, Ramazan, Selahaddin Eyyûbî ve Devlet, Çağ Yayınları.
6. Togan, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitabevi.
7. İbn Vâsıl, Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb (Eyyûbî tarihi için temel birinci elden kaynak; taht geçiş yöntemlerinin Türk devlet anlayışı çerçevesinde değerlendirilmesi için ayrıca bkz. ilgili modern araştırma: Tarih Araştırmaları Dergisi, "İbn Vâsıl'a Göre Eyyûbîlerde Tahta Çıkış Yöntemleri: Türk Devlet Anlayışı Çerçevesinde Bir Değerlendirme").
8. Ebû Şâme el-Makdisî, Kitâbü'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Şalâhiyye (Nûreddin Zengî ve Selahaddin dönemi için genel tarihyazımı bağlamı; İbn Şeddâd ve Üsame bin Munkız dahil yirmiden fazla müellifden istifade eden kapsamlı derleme).